

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет

ЮРОВСЬКИХ КАТЕРИНА АНДРІЇВНА



УДК 811.111'42:165.741:316.276

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ НЕПОРОЗУМІННЯ
В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ:
СОЦІОКОГНІТИВНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

10.02.04 – германські мови

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному лінгвістичному університеті,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат філологічних наук, професор
Волкова Лідія Михайлівна,
Київський національний лінгвістичний
університет,
кафедра германської і фіно-угорської філології,
професор

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Морозова Олена Іванівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
кафедра англійської філології,
професор

кандидат філологічних наук, доцент
Чугу Світлана Дмитрівна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету,
кафедра іноземної філології та перекладу,
доцент

Захист відбудеться "16" травня 2018 р. о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.054.04 в Київському національному лінгвістичному університеті
(03150, МСП, м. Київ-150, вул. Лабораторна, 5/17)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного
лінгвістичного університету (03150, МСП, м. Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73)

Автореферат розісланий "12" квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



Д.І. Терехова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційну роботу присвячено вивченню комунікативної ситуації непорозуміння в сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Увага в лінгвістиці тривалий час зосереджувалась на дослідженні успішної комунікації з її ключовими принципами: кооперації (H.P. Grice), ввічливості (P. Brown, R. Lakoff, G. Leech, S. Levinson), релевантності (D. Sperber, D. Wilson). Однак у кінці 80-х рр. XX ст. науковий вектор змінюється з переміщенням фокусу на різноманітні комунікативні збої. Одним з таких збоїв є **непорозуміння**, що переважно розглядається як незбіг вкладеного та витлумаченого смислів у певному контексті комунікації (S. Blum-Kulka, P. Edmonds, P. Heeman, G. Hirst, D. Horton, J. House, C. Humphreys-Jones, S. McRoy, A. Tzanne, E. Weigand, E. Weizman, F. Yus.). Представники різних мовознавчих дисциплін починають досліджувати комунікативну ситуацію непорозуміння. Перші роботи в межах конверсаційного аналізу (C. Bazzanella, R. Damiano, G. Hirst, S. McRoy, E. Schegloff) та прагмалінгвістики (Ф.С. Бацевич, S. Blum-Kulka, M. Dascal, C. Humphreys-Jones, E. Weigand, E. Weizman, F. Yus) фокусувались на вивченні сутності непорозуміння, його характеристиках (зокрема структурних) та засобах його подолання. У працях останніх років розширюються рамки дослідження, що виходять у міжкультурну комунікацію (І.І. Шенбергер, V. Hinnenkamp, J. House) і на когнітивний рівень (Н.М. Печко, В. Keysar). До поля зору науковців також потрапляють нестандартні випадки непорозуміння (M. Dascal, D. Verdonik).

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень ситуації непорозуміння, існують прогалини у вивченні цього збою в комунікації. Дотримання положень одновекторних підходів позбавило результати комплексності й інтегративності, тому необхідний перегляд здобутків і подальше поглиблення вивчення.

На сучасному етапі екологізм інтегрує методи різних наук у широкому міждисциплінарному підході (О.І. Морозова). У його межах розвивається соціокогнітивний підхід, що інкорпорує в собі когнітивний і соціальний аспекти вивчення явищ (В.А. Ущина, T. van Dijk, I. Kecskes, R. Wodak). Він дозволяє повніше дослідити багатогранне явище непорозуміння з перспективи інтеріоризованих когнітивних процесів на рівні індивідуального мовця й соціальних груп, що впливають на виникнення комунікативної ситуації непорозуміння. Лінгвопрагматичний аспект ситуації непорозуміння, зокрема тактико-стратегічний арсенал мовців, ще не був об'єктом наукових розвідок.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена залученням міждисциплінарного підходу до вивчення важливої складової частини комунікативного процесу – ситуації непорозуміння. Дослідження соціокогнітивної природи непорозуміння відкриває нові перспективи розгляду явища. Соціальний контекст (мікро- і макро-), його вплив на когніцію і, як наслідок, на дискурс уможливорює визначення причин виникнення ситуації непорозуміння. Звернення до лінгвопрагматичного аспекту досліджуваної ситуації, що включає вивчення стратегій і тактик мовців у її рамках, доповнює та розширює розуміння цього феномену.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до колективної теми "Комунікативно-когнітивний і соціокультурний аспекти функціонування системи мовних одиниць германських і фіно-угорських мов у синхронії і діахронії" кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету (тема затверджена вченою радою КНЛУ, протокол № 7 від 24 лютого 2011 року). Тему роботи затверджено вченою радою КНЛУ (протокол № 4 від 27 листопада 2014 року) та перезатверджено на засіданні вченої ради КНЛУ (протокол № 2 від 08 лютого 2018 року).

Мета дисертації полягає в дослідженні комунікативної ситуації непорозуміння в соціокогнітивному та лінгвопрагматичному аспектах на матеріалі сучасного англомовного діалогічного дискурсу.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити теоретичні засади вивчення комунікативної ситуації непорозуміння в діалогічному дискурсі;
- уточнити визначення терміна "непорозуміння" в комунікації та розмежувати його із суміжними: "нерозуміння", "комунікативна невдача", "неповне розуміння";
- розробити комплексну методику дослідження ситуації непорозуміння на матеріалі сучасного англомовного діалогічного дискурсу;
- з'ясувати причини виникнення ситуації непорозуміння в мікросоціальному контексті (на рівні індивідуального мовця);
- визначити причини виникнення ситуації непорозуміння в макросоціальному контексті (на рівні соціальних груп);
- встановити та систематизувати стратегії і тактики, які використовуються комунікантами в рамках ситуації непорозуміння в англомовному діалогічному дискурсі.

Об'єктом дослідження є комунікативна ситуація непорозуміння в сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є комунікативна ситуація непорозуміння в сучасному англомовному діалогічному дискурсі в соціокогнітивному та лінгвопрагматичному аспектах.

Матеріалом дослідження слугували 2753 фрагменти діалогічного дискурсу, що містять комунікативні ситуації непорозуміння, відібрані методом суцільної вибірки з 285 скриптів різних за жанром фільмів і серіалів. Загальний обсяг скриптів склав 9342 с.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та пов'язаними з нею завданнями і зводяться до наступних. *Загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) використано для визначення теоретичного підґрунтя вивчення комунікативної ситуації непорозуміння. *Метод інтерпретації* спрямований на підбір та аналіз ілюстративного матеріалу реалізації досліджуваної ситуації в дискурсі. *Контекстуальний аналіз* слугував для виявлення природи ситуації непорозуміння з точки зору мікросоціального й макросоціального контекстів, а також визначення причин її виникнення в діалогічному дискурсі.

Когнітивний аналіз ідентифікував вплив контексту на когніцію і, як наслідок, на дискурс мовця. *Конверсаційний аналіз* залучено для вивчення структури комунікативної ситуації непорозуміння. *Прагматичний аналіз* надав змогу з'ясувати наміри й інтенції комунікантів в ситуації непорозуміння для подальшого співвіднесення з коригуючими репліками. *Дискурс-аналіз* дозволив виділити загальноновживані та специфічні стратегії і тактики, що використовуються для запобігання й подолання непорозуміння. *Елементи кількісного аналізу* застосовано для встановлення превалюючих причин виникнення комунікативної ситуації непорозуміння та стратегій виходу з досліджуваної ситуації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше* на матеріалі сучасного англomовного діалогічного дискурсу досліджено соціокогнітивну природу комунікативної ситуації непорозуміння, та *вперше* визначено стратегії і тактики, що застосовуються мовцями для запобігання та подолання цієї ситуації.

У роботі *уточнено* дефініцію терміна "непорозуміння" як когнітивно-комунікативного збою, що виникає при неадекватній інтерпретації семантичної та / або прагматичної сторін / сторони висловлення адресатом у контексті певної ситуації і може бути усунений за допомогою коригуючих реплік або призвести до неуспішної комунікації. *Розмежовано* терміни "непорозуміння" та "комунікативна невдача". *Доведено*, що непорозуміння не обов'язково призводить до комунікативних невдач, існує варіант відновлення порозуміння за допомогою реплік виправлення.

Встановлено, що в комунікативній ситуації непорозуміння ключові ролі грають мовці та широкий контекст комунікації. *Розглянуто* ситуацію непорозуміння в мікросоціальному (на рівні мовця) та макросоціальному (на рівні соціальних груп) контекстах і *визначено* причини її виникнення. *З'ясовано*, що в мікросоціальному контексті індивідуальні риси комуніканта частіше (67%), ніж соціальні, спричиняють ситуацію непорозуміння. Причинами виникнення досліджуваної ситуації, що пов'язані з індивідуальними рисами мовця, є наступні: розбіжності в продукуванні та потрактуванні висловлення, зумовлені різним індивідуальним досвідом; різний ступінь відміченості значень; неможливість, неадекватність визначення спільних знань або нехтування ними. Причини, що знаходяться в соціальних рисах комуніканта (33%), є такі: неадекватна інтерпретація ситуативного контексту або його нехтування; порушення релевантності висловлення; неможливість або відмінність потрактування інтенції співбесідника.

Також *доведено*, що в макросоціальному контексті мовців можна згрупувати на основі спільних соціальних змінних, які сприяють формуванню однакових контекстуальних моделей, колективного когнітивного простору. *Виділено* причини виникнення ситуації непорозуміння між комунікантами з асиметричними соціальними змінними. *Виявлено*, що найчастіше на появу досліджуваної ситуації впливає вікова змінна (41%). Гендер і статусно-рольові характеристики комунікантів знаходяться приблизно на одному рівні за частотністю (29% і 27% відповідно). Інші випадки (3%) віднесено до комбінації факторів.

Досліджено комунікативну поведінку мовців у ситуації непорозуміння. *Виокремлено* дві глобальні стратегії: запобігання непорозуміння та його подолання.

У рамках запобігання непорозуміння застосовують респонсивні стратегії і тактики. Адресат реалізує стратегію кларифікації (через тактики запиту уточнення, пояснення або перефразування, експліцитної верифікації розуміння), тоді як адресант – стратегію акомодатії (через тактики уточнення, пояснення, перефразування, експліцитного підтвердження тлумачення співрозмовника). *Встановлено*, що стратегія подолання непорозуміння співвідноситься з коригуючими репліками: самокоригування (98%) і коригування іншого (2%). У першому випадку використовуються стратегії змістовної та формальної акомодатії, де змістовна – реалізується за допомогою тактик контрастування і спростування неадекватно-інтерпретованого компоненту, пояснення та / або запевнення співрозмовника, а формальна – через тактику перефразування, спрямовану на адаптування форми висловлення. У другому випадку поширеною є стратегія компенсації недостатньої релевантності з тактикою специфікації задля відновлення балансу в порозумінні. Виокремлені стратегії є загальнозживаними, тобто притаманними всім категоріям мовців. *Визначено* також специфічні стратегії комунікантів (що залежать від соціальних змінних), де ключовою виступає стратегія симпліфікації. Крім того, *вивчено* поняття стратегічного непорозуміння, метою якого є переслідування егоцентричних цілей адресата через інтендоване відхилення від адекватного потрактування висловлення адресанта.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає у зробленому внеску в дискурсологію, когнітологію, прагмалінгвістику, комунікативну лінгвістику. Завдяки результатам і висновкам дослідження, здійсненого на матеріалі сучасного англомовного діалогічного дискурсу, поглиблено та розширено розуміння комунікативної ситуації непорозуміння.

Основні положення дослідницької роботи можуть бути використані у викладанні курсів з теоретичної граматики англійської мови (розділи "Дискурс-аналіз", "Прагматика речення", "Когнітивна лінгвістика"), курсах за вибором із дискурс-аналізу, когнітивної та прагмалінгвістики, комунікативної лінгвістики; на практичних заняттях англійської мови для розвитку соціокультурної компетенції, а також для написання наукових робіт у галузі лінгвістики.

Апробацію результатів дослідження здійснено на засіданнях кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету (2014–2017 рр.), а також на *дев'яти* міжнародних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київ, 2015, 2016, 2017), IX Міжнародній науково-практичній конференції "Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість" (Острог, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції "Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку" (Одеса, 2016), XV науковій конференції з міжнародної участю "Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й – рік англійської мови" (Харків, 2016), X Міжнародній науково-практичній конференції "Мова і світ: дослідження та викладання" (Кіровоград, 2016), Міжнародній науковій конференції "Філологія та лінгвістика в епоху цифрових технологій – 2016" (Будапешт, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції "Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури" (Львів, 2016).

Публікації. Основний зміст дисертаційної роботи викладено в 15 наукових публікаціях, з яких *шість* одноосібних статей опубліковано у фахових наукових виданнях України (3,06 др. арк.) та *одна* – в науковому періодичному виданні іншої держави (0,48 др. арк.), а також опубліковано *шість* тез доповідей на науково-практичних конференціях (0,77 др. арк.). Загальний обсяг авторських публікацій з проблематики дослідження складає 4,31 др. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, списку джерел довідкової літератури, списку джерел ілюстративного матеріалу, додатків. Основний текст роботи (в тому числі рисунки і таблиці) складає 163 сторінки. Загальний обсяг дисертації з бібліографією становить 208 сторінок. Список використаних джерел налічує 249 позицій, з них 113 іноземними мовами. Список джерел ілюстративного матеріалу включає 52, а довідкової – 3 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет, методи, матеріал дослідження, окреслено наукову й практичну новизну одержаних результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У **першому розділі "Теоретичні засади вивчення комунікативної ситуації непорозуміння в сучасній лінгвістиці"** надано загальну характеристику досліджуваного явища. Уточнено дефініцію непорозуміння, визначено структурні та когнітивно-комунікативні риси ситуації непорозуміння, з'ясовано лінгвальні й екстралінгвальні причини її виникнення.

Непорозуміння балансує між *розумінням* і *нерозумінням* (Н.М. Печко). Розуміння виступає бажаним результатом комунікативного обміну, внаслідок якого відбувається синхронізація інтенцій адресата й адресанта (Н.С. Гюрджян). Відхиленнями в комунікативному процесі є нерозуміння та непорозуміння. У випадку нерозуміння гіпотеза інтерпретації висловлення з боку адресата відсутня, концепт не може бути відтворений у когніції адресата, в той час як у випадку непорозуміння ця гіпотеза інтерпретації є неадекватною, тобто вкладений і витлумачений смисли не збігаються (С. Humphreys-Jones).

У східноєвропейській лінгвістиці непорозуміння доволі часто ототожнюється з *комунікативною невдачею*, що є прикладом неуспішної комунікації (Ф.С. Бацевич, Ю.Б. Городецький; О.М. Єрмакова, О.А. Земська). Непорозуміння здатне стати першопричиною провалу в комунікації за умови подальшої неефективності реплік виправлення; утім, не кожне непорозуміння призводить до невдачі, можливе відновлення порозуміння. Таким чином, два терміни не є взаємозамінюваними.

Ми визначаємо **непорозуміння** як когнітивно-комунікативний збій, що виникає при неадекватній інтерпретації семантичної та / чи прагматичної сторін / сторони висловлення адресатом у контексті певної ситуації та може бути усунутий за допомогою коригуючих реплік або призвести до неуспішної комунікації. Оскільки негативний варіант розвитку ситуації був ретельно вивчений, спрямовуємо зусилля на дослідження непорозуміння як ускладнення на шляху до встановлення порозуміння.

У комунікативній ситуації непорозуміння важливе місце посідають мовці і широкий контекст комунікації. У когнітивно-дискурсивному плані ситуація непорозуміння має наступні компоненти: джерело непорозуміння, його маніфестацію, усвідомлення та механізми подолання збою (С. Humphreys-Jones). У дискурсі ця ситуація оформлюється в реплікові ходи, такі як *репліка-стимул*, *репліка-реакція*, *коригуюча репліка* та *репліка-підтвердження (факультативна)*, – що відтворюють реалізовані когнітивні й лінгвальні процеси, залучені знання і контекст, наявні цілі та мотиви (Н.М. Печко).

Непорозуміння як інтерпретативне явище може бути зумовлене наступними **причинами**: 1) на семантичному рівні – неможливість / неадекватність розуміння семантичного компоненту (пропозиційного змісту та / або референційного змісту); 2) на прагматичному рівні – неможливість / неадекватність розуміння прагматичного компоненту; 3) на когнітивному рівні – незбіг когнітивної бази, когнітивний дисонанс; 4) контекстуальні передумови, що можуть справити вплив на будь-який із зазначених вище рівнів, тим самим повністю змінити прочитання ситуації.

У загальному розумінні контекст є фоном продукування й інтерпретації висловлення. **Дискурсивний контекст** включає ситуацію комунікації, або ж комбінацію тексту та ситуації (А.П. Мартинюк), що апелює до лінгвальної й екстралінгвальної сторін дискурсу. Так, комплексне розуміння комунікативної ситуації і є дискурсивним контекстом. Безпосереднє звернення до контексту відбувається при певних проблемах у його визначенні чи невизначенні загалом.

Необхідним для розуміння сутності контексту є виділення двох його типів: **зовнішнього та внутрішнього**. Перший тип контексту відсилає до комунікативної ситуації (соціокультурні, соціальні, онтологічні чинники тощо), тоді як другий – до ментальної репрезентації зовнішнього (Мартинюк, 2004). А отже, контекст представляє два аспекти одного явища, однієї ситуації: об'єктивний і суб'єктивний, – приводячи нас до висновку, що контекст є двовимірним. Такого розуміння контексту дотримуються і прихильники нового соціокогнітивного підходу, що трактують контекст як суб'єктивну модель зовнішнього світу (Т. van Dijk, I. Kecskes, R. Wodak). Зауважимо, що взаємодія і перетин контекстів адресанта й адресата є умовою здійснення інтерпретації дискурсу (Н.К. Кравченко).

Соціальний світ відображає контекст, зв'язки соціального, когнітивного й дискурсивного вимірів мови та її вживання (С.Д. Чугу). Соціокогнітивний підхід наголошує на важливості когніції, що виступає єдиною ланкою зовнішнього (соціуму) та внутрішнього (дискурсу) (В.А. Ущина, Т. van Dijk, I. Kecskes, F. Zhang). У комунікації загалом, в комунікативній ситуації непорозуміння зокрема, присутня трихотомія **соціум – когніція – дискурс**. Соціум включає актуальний ситуативний досвід і попередній колективний досвід, що відображаються в когніції, а саме в контекстуальних моделях, основне завдання яких – контролювати оформлення повідомлення (Т. van Dijk). У свою чергу, дискурс експлікує індивідуальні та соціальні характеристики мовця.

У ситуації непорозуміння діяльність мовців, як правило, підпорядковується **кооперативному принципу** та націлена на подолання збою, що реалізується за допомогою навичок, наявних у їхній комунікативній компетенції. Винятком є **стратегічне непорозуміння** – аналітична та конверсаційна експлуатація ситуації

непорозуміння, де застосовані засоби не слугують поясненню вкладеного смислу, а демонструють сторонні цілі комуніканта (V. Hinnenkamp). Утім, для виходу із ситуації непорозуміння необхідні спільні цілеспрямовані дії мовців, скеровані сформованою інтенцією, яка безпосередньо впливає на обрання стратегії для досягнення поставлених цілей.

Отож, ситуація непорозуміння розгортається в когнітивно-комунікативній площині, де контекст грає центральну роль.

У другому розділі "**Методика дослідження ситуації непорозуміння в діалогічному дискурсі**" описано методологічне підґрунтя дослідження комунікативної ситуації непорозуміння на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу, визначено етапи й методи реалізації дослідження.

Застосовна дослідницька методика представлена *соціокогнітивним* і *лінгвопрагматичним* підходами. Комплексне вивчення комунікативної ситуації непорозуміння передбачало чотири етапи.

1. **Теоретичний етап** дослідження включав опрацювання науково-теоретичної літератури з проблематики питання, аналіз попередніх розвідок та їхніх підходів до вивчення і потрактування ситуації непорозуміння. На цьому етапі використано методи аналізу, дедукції та індукції, синтезу, узагальнення.

2. **Збір ілюстративного матеріалу** мав на меті підбір фактажу дослідження методом суцільної вибірки. Дослідницьким корпусом послужили скрипти з телевізійних ситуаційних комедій, серіалів і кінофільмів (1990-років і початку 2000-их). Методи збігалися з тими, що застосовувались на першому етапі, а також додано метод інтерпретації.

3. **Соціокогнітивний етап** полягав у виявленні соціокогнітивної природи ситуації непорозуміння, зокрема у вивченні взаємозв'язків соціуму й мовця через дискурсивну діяльність останнього за допомогою контекстуальних моделей і ментальних репрезентацій. Наявність соціокогнітивної моделі комунікації полегшила визначення причин ситуації непорозуміння на рівні індивідуального мовця (в мікросоціальному контексті). На рівні соціальних груп (у макросоціальному контексті) розглянуто базові соціальні змінні (статусно-рольові характеристики, вік і гендер) задля встановлення впливу соціуму у своєму широкому розумінні на дискурс мовця з посередництвом когніції. На представленому етапі реєструємо наступні методи: контекстуальний аналіз, когнітивний аналіз, дискурс-аналіз, конверсаційний аналіз, елементи кількісного аналізу.

4. **Тактико-стратегічний етап** був спрямований на вивчення стратегій і тактик, застосованих у ситуації непорозуміння в діалогічному дискурсі. Основним завданням було співвіднесення намірів та інтенцій з їхнім вербальним вираженням, коригуючих реплік – із стратегічно-тактичними операціями в рамках досліджуваної ситуації. До уваги також взято соціальний компонент, що представлений соціальними змінними; проаналізовано специфічні стратегії, використання яких залежить від зазначених змінних. Методи, якими ми послуговувались, були дискурс-аналіз, прагматичний аналіз, конверсаційний аналіз, контекстуальний аналіз, елементи кількісного аналізу.

Таким чином, вищевказана схема дослідження дозволяє по-новому розглянути ситуацію непорозуміння в комунікації та заповнити наявні лакуни у вивченні.

У третьому розділі "**Соціокогнітивна природа комунікативної ситуації непорозуміння**" розглянуто мікро- та макросоціальний контексти досліджуваної ситуації. Представлено соціокогнітивну модель комунікації, що допомогла визначити вплив індивідуальних і соціальних рис мовця на виникнення ситуації непорозуміння в мікросоціальному контексті. У свою чергу, макросоціальний контекст висвітлив роль соціальних змінних у спричиненні цієї ситуації.

Залишаючись домінуючою парадигмою досліджень, антропоцентризм видозмінюється на сучасному етапі еколінгвістики. Екоцентрична модель світу відтворює людину не як власника природи, а як її повноправного члена, нівелюючи попередню ієрархію (С.В. Іонова). На перший план виходять взаємозв'язки людини з навколишнім середовищем, соціумом. Цей новий вимір ще називається антиантропоцентризмом (О.П. Воробйова).

Взаємозв'язок людини і соціуму простежується в мікросоціальному (на рівні мовця) та макросоціальному (на рівні соціальних груп) контекстах. У **мікросоціальному контексті** основна увага приділена функціонуванню індивідуальних і соціальних характеристик мовця в діалогічному дискурсі, що здатні спричинити ситуацію непорозуміння. Як показує аналіз фактичного матеріалу, індивідуальні риси мовця є первинними по відношенню до соціальних, тому причини в індивідуальному полі превалюють. Відсоткове співвідношення цих причин подано на рис. 1 нижче.



Рис. 1 Причини ситуації непорозуміння в мікросоціальному контексті

Під час продукування й інтерпретації дискурсу *індивідуальні риси* мовця проявляються в активуванні найпомітнішої інформації для його уваги. Це пов'язано з тим, що індивідуальний досвід та егоцентризм зумовлюють відміченість певних компонентів. Крім того, індивідуальне світосприйняття має вплив на формування концептів в індивідуальному дискурсі (ідіодискурсі) людини (І.С. Шевченко).

Причинами виникнення ситуації непорозуміння, що пов'язані з індивідуальними рисами комуніканта, є такі: розбіжності в продукуванні та потрактуванні висловлення, спричинені різним індивідуальним досвідом; різний ступінь відміченості значень; неможливість, неадекватність визначення спільних знань або нехтування ними. Наведемо приклад:

Shawn (1): A marinating steak?

Gus (2): What, you want to eat that, too?

Shawn (1): No, but don't you find that a little odd?

Gus (2): That a man would eat a steak?

Shawn (1): That a man who was ready to kill himself would take the time to marinate a steak for a future meal? Dude. This was not suicide. This was murder (Psych, Season 1, Episode 5, 9 min.).

У першій репліці порушується максима кількості інформації, що ускладнює інтерпретацію вкладеного смислу. Перша репліка не має дієслова, тобто дії, яка співвідносилась би з номінативним словосполученням ("*A marinating steak*"), у результаті виникає неоднозначність. Через відмінний індивідуальний, а саме професійний досвід мовець 1 (детектив) та мовець 2 (фармацевт) звертають увагу на різні деталі на місці злочину, що зрештою призводить до непорозуміння. У цій ситуації увага, що ґрунтується на попередньому досвіді, по-різному функціонує, активуючись і реагуючи на різні чинники. Детективу притаманна підвищена увага до деталей і застосування аналітичних навичок для розкриття злочину. Фармацевт же нехтує деталями й інтерпретує ситуацію як пересічна людина.

У діалогічному дискурсі *соціальні риси* мовця проявляються у формуванні інтенції, релевантної ситуативному контекстові. Кооперацією є приділення уваги до інтенції співрозмовника, що приводить нас до висновку про переважання індивідуальних характеристик. Так, індивідуальні риси є основоположними, що закладені від народження, на їхній основі розвиваються соціальні. Зауважимо, що всі індивідуальні та соціальні риси пов'язані між собою, тому визначені причини відображають проблеми у функціонуванні саме тих рис, що виходять на поверхню в момент виникнення непорозуміння.

Причинами виникнення ситуації непорозуміння, що пов'язані із соціальними якостями мовця, є наступні: неадекватна інтерпретація ситуативного контексту або його нехтування; порушення релевантності висловлення; неможливість або відмінність потрактування інтенції співбесідника. Розглянемо приклад:

Penny (1): Do you want some yoghurt?

Leonard (2): So you see, what you're eating is not technically yoghurt, because it doesn't have enough live acidophilus cultures. It's really just iced milk with carragenin added for thickness.

Penny (1): Yeah, but it doesn't really answer my question.

Leonard (2): What was your question again?

Penny (1): Do you want some.

Leonard (2): Oh, right, no, I'm lactose intolerant (The Big Bang Theory, Season 2, Episode 1, 0 – 1 min.).

Мовець 2 (чоловік) ухиляється від відповіді на пропозицію мовця 1 (жінки) у вигляді бічної секвенції (друга репліка). Як відомо, загальне питання вимагає чіткої короткої відповіді: так або ні, – проте чоловік дає розширену відповідь, розповідаючи про склад йогурту, що спантеличує його співрозмовницю й унеможлиблює виведення необхідної інференції. Крім того, релевантність втрачається, коли конверсаційна пара не створюється (в цьому випадку, пропозиція – прийняття / відхилення). Порушення релевантності відбувається через надмірно емоційний, збуджений стан чоловіка (а саме через його захоплення жінкою).

Макросоціальний контекст знаходиться під впливом стереотипів, що уможливають розподіл комунікантів у певні класи за соціальними змінними. Соціальні змінні сприяють творенню однакових контекстуальних моделей, колективного когнітивного простору, частотному застосуванню певних лінгвістичних засобів. Зауважимо, що соціальні змінні корелюють із колективними ідентичностями (В.А. Ущина). Оскільки виникнення комунікативної ситуації непорозуміння пов'язане з наявністю розбіжностей, у фокус дослідження потрапляють **асиметричні соціальні відносини**, що означають різні статусно-рольові характеристики, вік або гендер мовців.

Статистичні дані визначають вікову змінну як найчастотнішу причину виникнення ситуації непорозуміння із 41% випадків, друге місце посів гендер із 29%, тоді як останнє місце – статусно-рольові характеристики із 27%. Останні ж 3% відносяться до комбінації факторів. Візуально статистика представлена на рис. 2.



Рис. 2 Причини ситуації непорозуміння в макросоціальному контексті

Різні **статусно-рольові характеристики**, зумовлені вертикальною соціальною дистанцією між комунікантами, транслюються в різні когнітивні моделі й лінгвістичні репрезентації. У дискурсі формальні та змістовні розходження, зумовлені статусно-рольовими характеристиками, можуть призвести до ситуації непорозуміння. Недотримання соціальних конвенцій може також спричинити цей збій, до прикладу:

Andy (1): Oh, thank God. Where are you?

Miranda (2): Excuse me?

Andy (1): I need to talk to you. Right away.

Miranda (2): Don't have time. I'm having breakfast with Irv. You should be busy all day preparing the James Holt party (The Devil Wears Prada, 47 min.).

Соціальний контекст створюється професійними відносинами мовця 1 (асистентки) й мовця 2 (керівниці), які працюють у компанії, де панує сувора ієрархія. У наведеному прикладі реєструємо порушення норм поведінки з боку асистентки: емоційно-збуджений стан спонукає її розпочати розмову з керівницею з вигуку та запитання без привітання чи певної вступної частини, що частіше віднаходимо в спілкуванні з рівними за статусом. Перша репліка є мовленнєвим актом, що загрожує обличчю мовця вищого за статусом, у вигляді прямого немітигованого питання. Така поведінка збиває з пантелику керівницю, котра застосовує перепит для кларифікації, який відображає її когнітивний дисонанс.

Утім, навіть після отримання пояснення керівниця дає зрозуміти, що має важливіші справи. До того ж, вона вказує асистентці на її прямі обов'язки у формі непрямого директиву *"You should be busy all day preparing the James Holt party"*.

Соціальна змінна віку значним чином впливає на продукування й інтерпретацію дискурсу, особливо в дитячій, підлітковій і літній вікових групах. Еталоном і мірилом виступає дискурс особи середнього віку (дорослого), що вже сформувався, з ним порівнювались дискурси інших груп. Кожній групі притаманні певні риси, особливості, за якими вона відрізняється від дискурсу дорослого. Ці характеристики допомагають визначити фактори, що можуть призвести до ситуації непорозуміння на когнітивно-комунікативному рівні:

Christopher (1): Are we going to the game?

Chris (2): I said possibly we're going to the game. You know what "possibly" means?

Christopher (1): Like probably?

Chris (2): No, "probably" means there's a good chance that we're going. "Possibly" means we might, we might not. What does "probably" mean?

Christopher (1): It means we have a good chance.

Chris (2): And what does "possibly" mean?

Christopher (1): I know what it means (The Pursuit of Happiness, 70 min.).

У представленому фрагменті мовець 2 (батько) та мовець 1 (його п'ятирічний син) зазнають проблем в комунікації. Непорозуміння спричиняється неповністю сформованими системно-мовними знаннями малого, що експлікується в неточному розумінні значення лексичної одиниці *"possibly"*. Ця ситуація підтверджує той факт, що мовна компетенція ще не повністю сформувалась в дитини. У діалозі хлопчик пропонує своє неправильне тлумачення, яке батько коригує. Додаткові питання застосовуються батьком для того, щоб впевнитися, що син засвоїв значення лексем.

Соціальна змінна гендеру позначена гендерними стереотипами й гендерлектами, різними контекстуальними моделями, що впливають на протікання комунікативного процесу. Маскулінний і фемінний дискурси характеризуються різними рисами, що, репрезентуючись у дискурсі, можуть зумовити ситуацію непорозуміння. Стереотипні ключові відмінності між гендерами полягають у комунікативних стилях: чоловічий стиль асоціюється з владою, прямою, тоді як жіночий – з м'якістю, ухильністю. Наведемо приклад:

Suzy (1): Did you take the washing out of the machine?

Toby (2): No.

Suzy (1): What do you mean, no?

Toby (2): No. I didn't take the washing out of the machine.

Suzy (1): It's going to go really stale.

Toby (2): It'll be fine.

Suzy (1): It's not fine. By the time...

Toby (2): It is fine. I'll wear stale pants.

Suzy (2): I don't want to go out with some who wears stale pants (In the Loop, 3 min.).

Дискурсивний уривок відтворює ситуацію непорозуміння, що спричиняється небажанням або неможливістю мовця 1 (чоловіка) інтерпретувати імплікатуру, наявну в репліці-стимулі мовця 2 (жінки). Квеситив "*Did you take the washing out of the machine?*" отримує своє буквальне трактування, тобто відповідь на загальне запитання. Непорозуміння формально коригується, однак для жіночого дискурсу характерне формулювання непрямих прохань, що і проявляється в цьому уривку. Іntenцією жінки було нагадати про обов'язки, ще раз попросити, проконтролювати дії чоловіка. Вірогідно, що хлопець зрозумів намір його дівчини, коли її не вдовольнила відповідь "*No*". Після цього стає очевидною налаштованість чоловіка на конфлікт. Він всіляко суперечить жінці, переважно застосовуючи контрастивні фрази до тих, що вимовлені нею. Зрештою, ситуація непорозуміння переростає в конфлікт. Таким чином, контекстуальні моделі в чоловіка і жінки по-різному оформили їхні інтенції, це призвело до непорозуміння.

Аналіз причин виникнення ситуації непорозуміння в мікросоціальному й макросоціальному контекстах забезпечує ширше та глибше розуміння комунікативної ситуації непорозуміння.

У **четвертому розділі "Комунікативні стратегії і тактики в ситуації непорозуміння"** розглянуто комунікативну поведінку мовців у рамках ситуації непорозуміння. Визначено та класифіковано стратегії і тактики запобігання й подолання ситуації непорозуміння з огляду на ініціатора дій.

Комунікативна поведінка здійснюється на основі інтенцій, мотивів, настанов мовців. У кооперативній комунікації мовці прагнуть запобігти ситуації непорозуміння чи подолати її, що є глобальними стратегіями. Глобальні стратегії реалізуються в дискурсивних стратегіях, тактиках і конкретних комунікативних ходах, репліках.

Глобальна стратегія запобігання ситуації непорозуміння застосовується у випадку неповного розуміння з боку співрозмовника, тобто наявності лакун у його розумінні. Такі лакуни заповнюються адресатом і адресантом за допомогою кооперативних респонсивних стратегій і тактик, які матеріалізуються у двох етапах: ініціалізації та реакції. У дискурсі ініціалізація оформлена у квеситив для здійснення стратегії кларифікації, що зводиться до тактик запиту уточнення, пояснення або перефразування, експліцитної верифікації розуміння. У свою чергу, реакція скерована стратегією акомодатії, що задовольняє попередньо висунуті умови у відповідних тактиках: уточнення, пояснення, перефразування, експліцитного підтвердження тлумачення співрозмовника. Наприклад:

Stig (1) (cont'd): I can't believe you involved a civilian. That is so outside the lines.

Bobby (2): What lines?

Stig (1): Rules of engagement (2 Guns, 48 min.).

Як демонструє фрагмент із дискурсу, референція до лексеми "*the lines*" виявляється недостатньою для повного розуміння та вимагає додаткового уточнення. У відповідь на тактику запиту уточнення, в третій репліці мовець 2 вносить корективи до першої репліки у формі назви правил "*Rules of engagement*", які він мав на увазі.

Глобальна стратегія подолання ситуації непорозуміння приймає форму коригуючих реплік: самокоригування (98%) і коригування іншого (2%), які

спрямовані на максимальне зближення ментальних репрезентацій і контекстуальних моделей. Для **самокоригування** ключовою стратегією є **акомодація**, що має на меті адаптувати власний дискурс до потреб співрозмовника. Стратегія акомодації є змістовною та формальною, де змістовна – реалізується через тактики контрастування і спростування неадекватно-інтерпретованого компоненту, пояснення та / або запевнення співрозмовника, а формальна – через тактику перефразування, спрямовану на адаптування форми висловлення:

Charlie (1): I have a kid now.

Lisa (2): Oh, God, Charlie, what poor girl did you knock up?

Charlie (1): No, no, it's my nephew. He and my brother are living with me now. I'm like, Mr. Family Guy (Two and a Half Men, Season 1, Episode 10, 5 min.).

У наведеному дискурсивному прикладі мовець 2 (жінка) формулює висловлення, зважаючи на закріпленій за мовцем 1 (чоловіком) образ затятого холостяка. Таке сприйняття ситуації виявляється ближчим до її попереднього індивідуального досвіду та пануючих стереотипів у суспільстві, що відображено в її контекстуальній моделі. Втім, її уявлення не збігаються з вкладеним смислом у висловленні чоловіком. А отже, в розмові йому необхідно спростувати, заперечити розуміння жінки ("No, no...") та надати нове, більш чітке й експліцитне твердження ("it's my nephew..."). Корируюча репліка має вигляд пояснення.

У механізмі "**виправлення іншого**" присутня стратегія **компенсації недостатньої релевантності**, що збалансовує комунікативний процес, експлікуючи наявні розуміння та модифікуючи репліку адресанта. Слід зауважити, що такі репліки виправлення є менш розповсюдженими через можливу загрозу обличчя по відношенню як до адресанта, так і до адресата. Поширеною є тактика специфікації задля відновлення балансу в порозумінні. Продемонструємо на прикладі:

The Woman (1): I'm so hungry.

The Man (2): Yeah. Me, too.

The Woman (1): What should we eat?

The Man (2): Oh, you actually meant you were hungry for food. I thought – forget it (Year One, 2 min.).

Неоднозначність лексеми "hungry" призводить до комунікативної ситуації непорозуміння. У той час як мовець 1 (жінка) вкладає пряме, первинне значення в слово (фізична потреба в їжі через голод), мовець 2 (чоловік) сприймає слово в переносному, похідному його значенні із сексуальним підтекстом. У результаті відбувається неадекватне витлумачення інтенції співбесідника. Проблема виникає в семантично-прагматичному вимірі розмови й експлікується в третій репліці, коли квеситив упрозорує вкладений смисл. У четвертій репліці чоловік акцептує вкладений жінкою смисл, намагаючись пояснити своє розуміння. Тут фіксуємо застосування стратегії компенсації недостатньої релевантності, якої бракує через розбіжності в тлумаченнях. Хоча порушена релевантність помічається лише адресатом, натяк на витлумачений смисл збалансовує комунікативний процес і викриває інтенції мовця.

Представлені стратегії і тактики є загальноновживаними, тобто тими, що застосовуються всіма категоріями мовців у ситуації непорозуміння. Щодо

другого типу – специфічних стратегій і тактик, – то вони знаходяться під впливом соціальних змінних. У запобіганні ситуації непорозуміння не виявлено значних розбіжностей із загальноживаними стратегіями і тактиками, крім самокоригування в першій репліці, у формі *надлишкових превентивних засобів*, використання яких може бути зумовлене статусом або віком мовця. У подоланні ситуації непорозуміння на перший план виходить вікова змінна. Вона проявляється в застосуванні стратегії симпліфікації в комунікації дорослих із дітьми й людьми похилого віку; ця стратегія є різновидом стратегії акомодатії та покликана максимально спростити дискурс. Також через різні гендерлекти ситуація непорозуміння може навмисне не усуватися, якщо мовці налаштовані на конфлікт. Як наслідок, нехтування проблемою, що виникла, може призвести до деструктивної, непродуктивної комунікації.

Похідним від класичного непорозуміння є його стратегічний варіант. **Стратегічне непорозуміння** – це симуляція традиційного комунікативного непорозуміння з боку адресата для досягнення власних егоцентричних цілей та інтенцій, що переважно здійснюється за допомогою маніпуляцій із семантикою висловлення адресанта. Ключовою характеристикою є інтенційність у відхиленні від можливого правильного потрактування. Незважаючи на те, що в контекстуальній моделі та ментальній репрезентації розуміння адресата й адресанта збігаються, за певних причин, обумовлених власними мотивами і цілями, після обробки інформації та оформлення дискурсивної реакції вербально експлікується неадекватне розуміння:

Ray (1): Why shouldn't we all go on vacation together? Like Mom says, it could really bring the family close.

Debra (2): They live across the street, how much closer can they get?

Ray (1): You know what I mean (Everybody Loves Raymond, Season 9, Episode 1, 13 min.).

Лексична одиниця "close" отримує навмисне хибне потрактування: замість інтерпретації в рамках фрейму СТОСУНКИ слово трактується в рамках фрейму ГЕОГРАФІЧНА ВІДСТАНЬ. Така маніпуляція створює ефект комічності, в той же час натякаючи на несхвалення ідеї. Таким чином, незгода виражається завуальовано за допомогою жартівливого тону.

Аналіз фактичного матеріалу допоміг розкрити особливості комунікативної поведінки мовців у ситуації непорозуміння та виділити ключові стратегії і тактики, що переважно зводяться до коригування неадекватної інтерпретації.

У **висновках** викладено результати проведеного дослідження й окреслено перспективи подальших наукових розвідок у рамках цього питання.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено комунікативну ситуацію непорозуміння в сучасному англomовному діалогічному дискурсі. Теоретичне підґрунтя роботи складає комплекс наукових праць із соціокогнітивної дискурсології (В.А. Ущина, Т. van Dijk, I. Kecskes, R. Wodak), прагмалінгвістики (О.І. Морозова, Н.І. Формановська, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко, G.P. Grice, G. Jefferson, H. Sacks, E. Schegloff, D. Sperber, D. Wilson).

Непорозуміння – когнітивно-комунікативний збій, що виникає при неадекватній інтерпретації семантичної та / або прагматичної сторін / сторони висловлення адресата в контексті певної ситуації і може бути усунений за допомогою коригуючих реплік або призвести до неуспішної комунікації. Отже, непорозуміння не обов'язково означає провал у спілкуванні: ефективні репліки виправлення можуть забезпечити відновлення порозуміння.

У комунікативній ситуації непорозуміння мовці і контекст грають ключову роль. З перспективи соціокогнітивного підходу комунікація загалом, ситуація непорозуміння зокрема, характеризується наступною трихотомією: соціум – когніція – дискурс. Соціум відповідає за актуальний ситуативний досвід і попередній колективний досвід, що відтворюються в когніції комуніканта за допомогою контекстуальних моделей. У когніції мовця знаходяться контекстуальні моделі, що регулюють продукування й інтерпретацію висловлень на базі його індивідуальних і соціокультурних знань, тоді як у дискурсі результати когнітивних операцій вже знаходять своє вираження. Таким чином, когніція виступає посередником між соціумом і дискурсом, а дискурс – експлікатором впливу соціуму й індивідуальних характеристик комуніканта.

Мікросоціальний контекст включає індивідуальні риси мовця, що активують найбільш помітну інформацію для його уваги (через егоцентризм комуніканта) в конструюванні й інтерпретації висловлень, та соціальні риси мовця, що проявляються в кооперації, релевантності й адаптації висловлення до актуальної ситуації мовлення. Індивідуальне є первинним по відношенню до соціального в людині. Як встановлено, превалювання тих чи інших характеристик у мовця може ускладнити комунікативний процес і призвести до ситуації непорозуміння. У ході дослідження визначено такі причини виникнення ситуації непорозуміння, пов'язані з індивідуальними рисами комунікантів (67%): розбіжності в продукуванні та потрактуванні висловлення, зумовлені різним індивідуальним досвідом; різний ступінь відміченості значень; неможливість, неадекватність визначення спільних знань або нехтування ними. Причини, що полягають у соціальних рисах мовців (33%), є наступними: неадекватна інтерпретація ситуативного контексту або його нехтування; порушення релевантності висловлення; неможливість або відмінність потрактування інтенції співбесідника.

Макросоціальний контекст відображає соціально-групові характеристики комунікантів. Цей тип контексту знаходиться під впливом наявних стереотипів, що уможливають розподіл мовців на групи за соціальною приналежністю. Однакові соціальні групи передбачають наявність схожих контекстуальних моделей і спільного колективного когнітивного простору. Утім, соціальна асиметрія здатна виявити відмінності між комунікантами, які лежать в основі ситуації непорозуміння. Комунікативна ситуація непорозуміння спричиняється асиметричними статусно-рольовими характеристиками (27%), що проявляються у невідповідностях формального плану висловлення (у проблемі підбору мовленнєвих засобів для вираження наміру комунікантів, котрі належать до різних соціальних груп), невідповідностях змістовного плану висловлення (спровоковані відмінними знаннями у колективно-когнітивному просторі), непідпорядкуванні соціальним конвенціям. Вікова змінна (41%) виявляє причини ситуації непорозуміння

в комунікації дорослого (юнака, людини середнього віку) з дітьми, підлітками та людьми похилого віку. З боку дітей непорозуміння зумовлюється недостатньою сформованістю діалогічних навичок і системно-мовних знань, а також їхнім егоцентризмом, з боку дорослих – неврахуванням вікових особливостей дитини та відсутньою адаптацією до її потреб. У спілкуванні підлітків і дорослих молодіжний жаргон призводить до непорозумінь, де дорослі мовці не в змозі адекватно потрактувати мовний код підлітків. У дискурсі людей похилого віку проявляються біологічні аспекти старіння, зокрема спад когнітивних здібностей, що заважають продуктивній комунікації та можуть зумовити непорозуміння. Крім того, формування негативних стереотипів про фізіологічні вікові зміни мовців старшого покоління підвищують вірогідність виникнення досліджуваної ситуації. Гендерна ж змінна (29%) проявляється у різних комунікативних стилях чоловіків і жінок та відповідних гендерних стереотипів, що можуть стати причинами непорозуміння. Інші ситуації з вибірки (3%) віднесено до комбінації впливу соціальних змінних.

Комунікативна поведінка мовців заснована на їхніх мотивах та інтенціях. У переважній більшості випадків комуніканти керуються кооперативними намірами, прагнучи запобігти або подолати ситуацію непорозуміння. Глобальна стратегія запобігання спрямована на заповнення лакун у ментальній репрезентації, вона реалізується у два етапи респонсивними стратегіями: з боку адресата – стратегією кларифікації (з тактиками запиту уточнення, пояснення або перефразування, експліцитної верифікації розуміння) і з боку адресанта – стратегією акомодатії (з тактиками уточнення, пояснення, перефразування, експліцитного підтвердження тлумачення співрозмовника). Можливе також надання надлишкових (плеонастичних) пояснень у рамках тієї ж репліки в тому випадку, коли адресант не впевнений у можливості адресата адекватно розтлумачити першу її частину.

Глобальна стратегія подолання ситуації непорозуміння співвідноситься з репліками виправлення: самокоригування (98%) і коригування іншого (2%). У першому випадку застосовуються стратегії змістовної та формальної акомодатії, де змістовна – реалізується через тактики контрастування і спростування неадекватно-інтерпретованого компоненту, пояснення та / або запевнення співрозмовника, а формальна – через тактику перефразування задля адаптації форми висловлення. У другому випадку поширеною є стратегія компенсації недостатньої релевантності з тактикою специфікації для відновлення балансу в порозумінні.

Поруч із загальноновживаними стратегіями і тактиками виділяємо специфічні, тобто ті, що знаходяться під впливом соціальних змінних. Як встановлено, у спілкуванні з дітьми та людьми похилого віку використовується стратегія симпліфікації з боку дорослих (що є різновидом стратегії акомодатії), вона спрямована на спрощення дискурсу для полегшення розуміння. У міжгендерному спілкуванні вирішальним фактором є налаштованість на кооперацію чи конфлікт, що і визначає протікання процесу спілкування.

Похідним від класичного непорозуміння є його стратегічний варіант. Стратегічне непорозуміння – це симуляція комунікативного непорозуміння з боку адресата для досягнення егоцентричних цілей, що переважно здійснюється

за допомогою маніпуляцій із семантикою висловлення адресанта. Однією із ключових цілей є створення ефекту комічного.

Результати проведеного дослідження відкривають перспективи для подальших розвідок у межах комунікативної ситуації непорозуміння, зокрема у вивченні комбінації впливів соціальних змінних на її виникнення, а також дослідженні її невербального складника. Актуальним вважаємо вивчення цієї ситуації в різних типах дискурсу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Юровських, К. А. (2015). Механізми виникнення непорозуміння в сучасному англомовному дискурсі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія "Філологія (мовознавство)"*, 21, 325-330.
2. Юровських, К. А. (2015). Непорозуміння як комунікативне явище: Термінологічні межі поняття. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*, 52, 298-300.
3. Юровських, К. А. (2016). Контекстуальні передумови виникнення комунікативного непорозуміння (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство"*, 11(22), 177-183.
4. Юровських, К. А. (2016). Спільні знання та епістеміологічні причини виникнення комунікативного непорозуміння в англомовному діалогічному дискурсі. *Наукові записки. Серія "Філологічні науки"*, 145, 341-346.
5. Юровських, К. А. (2017). Методологічні засади соціокогнітивної парадигми дослідження комунікативного непорозуміння в англомовному діалогічному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*, 9, 261-264.
6. Юровських, К. А. (2017). Стратегії і тактики й тактики подолання комунікативного непорозуміння в англомовному діалогічному дискурсі. *Південний архів. Філологічні науки*, LXVI, 173-176.
7. Юровських, К. А. (2016). Егоцентризм та кооперація у рамках комунікативної ситуації непорозуміння. *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(19)(84), 73-76. ISSN 2308-5258.
8. Юровських, К. А. (2015). Роль контексту у виникненні комунікативної ситуації непорозуміння. В О. В. Матвієнко, О. Б. Бігич, О. Ф. Бондаренко, О. Р. Валігура, З. О. Валюх, О. П. Воробйова ... В. Л. Пирогов (Ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1-3 квітня 2015 р. (сс. 504-506). Київ: Вид. центр КНЛУ.
9. Юровських, К. А. (2016). Історичний розвиток понять егоцентризму та кооперації. В О. В. Матвієнко, О. Б. Бігич, О. Ф. Бондаренко, О. Р. Валігура, З. О. Валюх, О. П. Воробйова ... В. Л. Пирогов (Ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30 березня-1 квітня 2016 р. (сс. 472-474). Київ: Вид. центр КНЛУ.
10. Юровських, К. А. (2016). Макрокомпоненти комунікативної ситуації непорозуміння у соціокогнітивному ключі. В *Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури*.

Матеріали міжнар. науково-практ. конф., 8-9 квітня 2016 р. (сс. 125-126). Львів: ГО "Наукова філологічна організація "ЛОГОС"".

11. Юровських, К. А. (2016). Подолання комунікативних непорозумінь як цілеспрямована діяльність. В *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*. Матеріали міжнар. науково-практ. конф., 29-30 січня 2016 р. (сс. 234-236). Одеса: Південно-українська організація "Центр філологічних досліджень".

12. Юровських, К. А. (2016). Соціокогнітивний підхід у сучасній лінгвістичній парадигмі. В Н. А. Оніщенко & Л. П. Зябченко (Ред.), *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й — рік англійської мови*. Тези доповідей XV наук. конф. з міжнар. участю, 5 лютого 2016 р. (сс. 234-236). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.

13. Юровських, К. А. (2017). Стратегічне опрацювання комунікативної ситуації непорозуміння. В О. В. Матвієнко, О. Б. Бігич, О. Ф. Бондаренко, О. Р. Валігура, З. О. Валюх, О. П. Воробйова ... В. Л. Пирогов (Ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнар. студ. наук.-практ. конф., 29-31 березня 2017 р. (сс. 206-208). Київ: Вид. центр КНЛУ.

АНОТАЦІЯ

Юровських К. А. Комунікативна ситуація непорозуміння в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: соціокогнітивний та прагматичний аспекти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський національний лінгвістичний університет МОН України, Київ, 2018.

Дисертаційну роботу присвячено вивченню комунікативної ситуації непорозуміння в сучасному англомовному діалогічному дискурсі. Уточнено визначення терміна "непорозуміння" та розмежовано його із суміжними термінами. Розкрито соціокогнітивну природу ситуації непорозуміння з відповідними причинами її виникнення у мікросоціальному й макросоціальному контекстах. Визначено та класифіковано застосовані стратегії і тактики запобігання й подолання ситуації непорозуміння. Досліджено похідний тип непорозуміння – стратегічний.

Ключові слова: англомовний діалогічний дискурс, комунікативна ситуація непорозуміння, комунікативні стратегії і тактики, контекст, соціокогнітивний підхід.

АННОТАЦИЯ

Юровских Е. А. Коммуникативная ситуация недопонимания в современном англоязычном диалогическом дискурсе: социокогнитивный и прагматический аспекты. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский национальный лингвистический университет МОН Украины, Киев, 2018.

Диссертационная работа посвящена изучению коммуникативной ситуации недопонимания в современном англоязычном диалогическом дискурсе. Уточнено определение термина "недопонимание" и разграничено его со смежными терминами. Раскрыта социокогнитивная природа ситуации недопонимания с соответствующими

причинами ее возникновения в микросоциальном и макросоциальном контекстах. Определены и классифицированы применимые стратегии и тактики предотвращения и преодоления ситуации недопонимания. Исследован производный тип недопонимания – стратегический.

Ключевые слова: англоязычный диалогический дискурс, коммуникативная ситуация недопонимания, коммуникативные стратегии и тактики, контекст, социокогнитивный подход.

ABSTRACT

Yurovskykh K. A. Communicative situation of misunderstanding in Modern English dialogical discourse: sociocognitive and pragmatic aspects. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

This thesis focuses on the study of the communicative situation of misunderstanding in Modern English dialogical discourse. The research is conducted within the framework of the sociocognitive theory of discourse analysis which is complemented by the linguopragmatic approach. The fragments of dialogical discourse taken from feature films, series, and sitcoms served as the material of the study.

Misunderstanding is defined as a cognitive-communicative phenomenon that occurs because of inadequate interpretation of the semantic and / or pragmatic side(s) of the utterance by the addressee; it can be either repaired or result in infelicitous communication. Therefore, misunderstanding does not necessarily entail a communication breakdown or failure.

In the communicative situation of misunderstanding, the speakers and the context play key roles. From the sociocognitive perspective, communication, as well as the situation of misunderstanding, is characterized by the following trichotomy: society-cognition-discourse where cognition occupies an intermediary position.

The microsocial context comprises the speaker's individual traits (which activate the most salient information to his / her attention) and social traits (which adapt the utterance to the actual situational experience and make it relevant). According to the findings, the causes of the situation of misunderstanding related to the speaker's individual characteristics (67%) are as follows: differences in utterance production and interpretation arising from prior experience; divergent degree of salience attributed to the notion; inability, inadequacy of common ground identification or neglected common ground. The causes related to the speaker's social traits (33%) are inadequate interpretation of situational context or ignoring it, absence of utterance relevance, inability or discrepancy in the understanding of the interlocutor's intention.

The macrosocial context is formed by the existing stereotypes about social groups. Belonging to the same group presupposes similar context models and common cognitive space. The asymmetry in social stratification may reveal differences between the speakers that can trigger the situation of misunderstanding. As established, the biosocial variable of age has the greatest impact on the appearance of the situation of misunderstanding (41%) with the status-role characteristics and the biosocial variable of age having about

the same frequency (29% and 27% respectively). Some situations of misunderstanding are caused by a combination of variables (3%).

The speaker's communicative behavior in the situation of misunderstanding depends on his / her intentions and motives. The vast majority of the speakers are guided by the principle of cooperation; thus, they seek to prevent or overcome misunderstanding. Preventive measures are aimed at filling lacunae in the speaker's mental representation; they are implemented through responsive strategies in two steps: on the addressee's part – using the strategy of clarification (with the tactics of request for clarification, explanation or paraphrasing, explicit verification of understanding) and on the addresser's part – using the strategy of accommodation (with the tactics of clarification, explanation, paraphrasing, explicit confirmation of the interlocutor's interpretation).

The strategy of overcoming the situation of misunderstanding correlates with the mechanism of repair: self-repair (98%) and other-repair (2%). In the first case, the strategies of content and form accommodation are used, whereby the content accommodation strategy is realized through the tactics of contrasting and refuting the inadequately interpreted component, explaining and / or reassuring the interlocutor, and the form accommodation strategy – through the tactic of paraphrasing, aimed at the adaptation of the form of expression to the interlocutor's needs. In the second case, there is a widespread strategy of compensation of insufficient relevance with the tactic of specification restoring balance in mutual understanding.

Misunderstanding may be also strategic in its nature. Strategic misunderstanding is a simulation of communicative misunderstanding performed by the addressee to reach his / her egocentric goals. It is mainly achieved through manipulations with the semantic content of the addresser's utterance.

Key words: English dialogical discourse, communicative situation of misunderstanding, communicative strategies and tactics, context, sociocognitive approach.